

AKTYWNA OCHRONA BOCIANA CZARNEGO *CICONIA NIGRA* I JEGO SIEDLISK

Ireneusz Kaługa

Abstrakt

Bocian czarny *Ciconia nigra* należy do gatunków objętych ścisłą ochroną gatunkową, a wokół jego gniazd tworzone są strefy ochronne. Dodatkowo został on uznany za gatunek wymagający ochrony czynnej. W roku 2004 Towarzystwo Przyrodnicze *Bocian* rozpoczęło realizację programu pt. *Aktywna ochrona bociana czarnego i jego siedlisk*. Działania polegają na monitorowaniu stanu populacji w województwie mazowieckim, kontroli przestrzegania zasad ochrony gatunku, renowacji gniazd, oraz na poprawianiu warunków siedliskowych w rejonach występowania bociana czarnego. Zasadniczym celem programu jest ochrona i odtwarzanie leśnych terenów podmokłych, stanowiących tereny lęgowe i żerowiskowe bociana czarnego. Służy temu m.in. poprawa retencji wodnej poprzez budowę zastawek i innych urządzeń hydrotechnicznych na rowach melioracyjnych i małych ciekach wodnych. W pierwszym etapie programu prace hydrologiczne prowadzono na dwóch obiektach położonych w nadleśnictwach Siedlce i Sokołów Podlaski. Łącznie, zbudowano 2 zastawki oraz 33 progi piętrzące wodę. Każdego roku na terenie Niziny Mazowieckiej jest kontrolowanych około 140 stanowisk bociana czarnego, a także poddawane są renowacji gniazda zagrożone (dotychczas zabezpieczono 10 gniazd).

ACTIVE PROTECTION OF THE BLACK STORK *CICONIA NIGRA* AND ITS HABITATS

Abstract

Black stork belongs to species under strict species protection, and it is also considered as so called *zone species*. Additionally, it was approved as species requiring the active protection. In 2004 *Stork Environmental Society* started the program called *Active protection of black stork and its habitats*. Their activities mainly are monitoring the population number in Mazowiecki district, controlling the compliance with the species protection rules, renovation of nests and improving the habitat conditions in regions of appearance of black stork. Major aim of the program is protection and recreation of forest wet areas being the breeding and feeding areas for black stork. Their activities are aimed at increasing water retention by building gates and other

hydrotechnic devices on drainage ditches and small watercourses. In the first stage of the program, works were held in two objects in Forest Inspectorates Siedlce and Sokolow Podlaski. Together, two water gates were build and 33 river bars. Each year in Mazowiecka Lowland 140 posts of black stork is supervised and endangered nests are being renovated (till now 10 nests have been secured).

Wstęp

Bocian czarny *Ciconia nigra* jest nielicznym ptakiem lęgowym występującym na terenie całego kraju. Liczebność populacji kształtuje się na poziomie 1100 – 1200 par lęgowych (Tomiałojć i Stawarczyk 2003). W roku 2006, na Nizinie Mazowieckiej w 150 skontrolowanych stanowiskach zlokalizowano 140 gniazd. W 72 gniazdach stwierdzono obecność jednego lub pary ptaków, a 66 gniazd nie zostało zajętych. Łączną liczbę par lęgowych bociana czarnego oszacowano na 58 par, a sukces lęgowy wynosił 79,31% (Górski – dane niepublikowane). Typowym środowiskiem bociana czarnego są wilgotne lasy w pobliżu bagien lub zbiorników wodnych. Na miejsca lęgowe najchętniej wybiera podmokłe lasy olszowe (olsy), w których stagnuje woda. Gnieździ się także w grądach i innych lasach liściastych, a nawet w borach. W ostatnich latach zanotowano przypadki gniazdowania w niewielkich lasach (50-60 ha), a nawet w śródpolnych zadrzewieniach. Zdarza się też gniazdowanie w niewielkiej odległości od ruchliwych dróg lub zabudowań. Sporadycznie może wybierać do założenia gniazda miejsca bardzo nietypowe jak np. ambony myśliwskie (dane TP *Bocian*). Terytoria lęgowe bociana czarnego obejmują często rzadkie siedliska wymieniane w Dyrektywie Siedliskowej. Są to m.in.: kwaśne buczyny, żyzne buczyny, ciepłolubne buczyny storczykowe, grądy środkowoeuropejskie, dąbrowy acidofilne, lasy lęgowe, zarośla wierzbowe, lęgowe lasy dębowo-wiązowo-jesionowe). Środowisko gniazdowania bociana czarnego jest często miejscem występowania zagrożonych gatunków ptaków wymienionych w *Dyrektywie Ptasiej*: dzięcioł średni, dzięcioł czarny, dzięcioł białogrzbisty, żuraw, muchołówka mała oraz rzadkich, takich jak, samotnik, siniak, jak również gadów, płazów i bezkręgowców. Spośród rzadkich roślin spotykane są: kosaciec syberyjski, wawrzynek wilczyko, mieczyk dachówkowaty, lilia złotogłów, storczyk Fuscha, stoplamek plamisty, gnieźnik leśny, gnieźnik plamisty, listera jajowata. Dla wymienionych gatunków bocian czarny może być tzw. *gatunkiem parasolowym*. Bocian czarny żeruje na brzegach wód (jezior, stawów, rzek, śródlęśnych strumieni), w podmokłych lasach oraz na bagnach i podmokłych łąkach. Podstawę jego pożywienia stanowią ryby (szczupak, piskorz) oraz żaby (głównie brunatne). Uzupełnieniem diety są pierścienice, owady wodne i lądowe, ślimaki, inne płazy, gady oraz drobne ssaki. Skład diety jest zmienny i zależy od rewiru i dostępności danego typu pokarmu w konkretnym sezonie.

Jako ptak znacznych rozmiarów bocian czarny praktycznie nie ma wrogów naturalnych. Jedynym drapieżnikiem mogącym zagrażać dorosłemu bocianowi jest bielek (Zawadzka et al. 2006). W ostatnich latach populacja tego ostatniego wykazuje znaczny wzrost (Cenian 2007). Bociany najprawdopodobniej opuszczają stanowiska,

w pobliżu których zagnieździły się bieliki. Gniazda bociana czarnego mogą zostać splądrowane przez kruka lub kunę – ich ofiarą padają jaja lub pisklęta. W trakcie trwania programu odnotowano kilka przypadków splądrowania gniazd przez kunę na Mazowszu (dane TP *Bocian*). Niebezpieczne dla jaj i piskląt są też gwałtowne burze w czasie, których może dochodzić do spadania gniazd lub łamania się drzew z gniazdami. Jak wskazują doświadczenia, najgroźniejsze dla bociana czarnego są czynniki antropogeniczne, tj. zmniejszenie ilości odpowiednich miejsc żerowiskowych, niepokoje w okresie lęgowym itp.

Ochrona bierna i czynna

Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Środowiska z dnia 28 września 2004 r. w sprawie gatunków dziko występujących zwierząt objętych ochroną (Dz. U. Nr 220, poz. 2237) gniazda bociana czarnego podlegają ochronie strefowej. W promieniu do 100 m – od gniazda tworzy się strefę ochrony ścisłej oraz w promieniu do 500 m strefę ochrony częściowej. Bocian czarny jest chroniony również przez prawo międzynarodowe, m.in. wymieniany jest w *Dyrektywie Ptasiej*, w Konwencjach: Berneńskiej, Waszyngtońskiej i Bońskiej.

Działania na Mazowszu

Pierwsze działania związane z ochroną bociana czarnego na Mazowszu zostały podjęte przez Towarzystwo Przyrodnicze *Bocian* (ówczesne Mazowieckie Towarzystwo Ochrony Fauny) w latach 1995-96 (Kot 2001). Skontrolowano wówczas 112 rewirów bociana oraz sporządzono i przekazano wojewódzkim konserwatorom przyrody dokumentację 38 stref ochronnych. Od roku 2002 Towarzystwo prowadzi monitoring populacji bociana czarnego na Mazowszu. Każdego roku kontrolowanych jest około 130 stanowisk tego gatunku. Każde znane gniazdo kontrolowane jest dwukrotnie w ciągu sezonu lęgowego w celu ustalenia czy jest zajęte, oraz jaki jest sukces lęgowy pary. Dodatkowo wyszukiwane są nowe gniazda, wokół których tworzy się wspólnie z leśnikami strefy ochronne. Wszyscy uczestnicy monitoringu posiadają zezwolenie Ministra Środowiska na wstęp do stref ochronnych bociana czarnego, bądź też pracowali w zespołach kierowanych przez osoby posiadające takie zezwolenie przy wyszukiwaniu gniazd na stanowiskach, które dotąd nie były objęte ochroną strefową.

Od roku 2004 rozpoczęto aktywną ochronę gatunku. Pierwsze działania praktyczne polegały na prowadzeniu prac pielęgnacyjnych wokół zagrożonych gniazd bociana czarnego. W miejscu, gdzie naturalne gniazdo uległo zniszczeniu montowano zastępczą platformę gniazdową, wzmacniano gniazda, którym groził upadek, a także wycinano gałęzie utrudniające bocianom dołot do gniazda.

Z obserwacji terenowych wynika, że bociany najczęściej porzucają miejsca, na których gniazda uległy zniszczeniu i budują nowe w innej części lasu (ptaki mogą mieć kilka gniazd w rewirze). W takich przypadkach istnieje konieczność wyznaczania

kolejnych stref ochronnych i wyłączeń lasu z planowej gospodarki. Częste zmiany miejsca lęgu nie sprzyjają osiągnięciu sukcesu lęgowego, a także utrudniają skuteczną ochronę gatunku. Trwałość konstrukcji gniazd wpływa na trwałość i długowieczność poszczególnych stanowisk. Podobnie jak np. bielik przy stabilnym gnieździe dorosłe na długo przywiązują się do jednego drzewostanu, co w praktyce leśnej znacznie ułatwia realizację ochrony strefowej (Anderwald 2006b). W tym kontekście dużego znaczenia nabierają prace zmierzające do trwałego zabezpieczenia gniazda.

Wykonując zabiegi przy gniazdach bociana czarnego trzeba zachowywać zawsze daleko posuniętą ostrożność, a także wykonywać je tylko w sytuacjach absolutnej konieczności. Z doświadczeń programu mazowieckiego wynika, że najlepiej jest budować nowe gniazdo dokładnie w miejscu gdzie znajdowało się gniazdo zniszczone. Jeśli nie ma takiej możliwości należy lokalizować je w bezpośrednim sąsiedztwie i na wysokości podobnej do tej, na której spoczywało poprzednie. Prace należy przeprowadzić możliwie szybko po zniszczeniu gniazda. Gniazda zniszczone w sezonie jesienno-zimowym należy bezwzględnie naprawić przed przylotem ptaków, najpóźniej do końca marca (Anderwald 2006a). Zaniechanie prac po upadku gniazda powoduje, że ptaki najczęściej przenoszą się w inne miejsce porzucając rewir. W sytuacjach szczególnych efekty mogą przynosić także interwencje w sezonie lęgowym. W dwóch przypadkach, budowa konstrukcji i umieszczenie na niej młodych spadłych po burzy, pozwoliło na szczęśliwe wyprowadzenie lęgów (Kulik, inf. ustna).

W roku 2004 Towarzystwo Przyrodnicze *Bocian* rozpoczęło działania, których celem jest zachowanie i odtwarzanie leśnych środowisk podmokłych – potencjalnych siedlisk bociana czarnego. W ramach programu buduje się zastawki i inne urządzenia hydrotechniczne na rowach melioracyjnych i małych ciekach wodnych w okolicy gniazd.

Prace wykonuje się tylko w odpowiednich do tego celu miejscach, po wcześniejszych konsultacjach z hydrotechnikami. Działania związane z małą retencją w obrębie stanowisk bociana czarnego są każdorazowo poprzedzone szczegółową inwentaryzacją pod kątem występowania roślin i zwierząt (szczególnie tych rzadkich i zagrożonych wymienianych na *Czerwonych listach* i w dyrektywach unijnych). Dobre rozpoznanie terenowe pozwala na precyzyjne zaplanowanie zabiegów i wyeliminowanie niebezpieczeństwa wyrządzenia szkody innym gatunkom występującym w obrębie stanowisk.

Wyniki

W ramach programu *Aktywna ochrona bociana czarnego i jego siedlisk*, zbudowano dwa obiekty małej retencji na terenie nadleśnictw Siedlce i Sokołów Podlaski. Na pierwszym obiekcie w Nadleśnictwie Siedlce na rowie melioracyjnym o długości około 650 m zostały zbudowane 2 zastawki z możliwością regulacji przepływu wody i 3 progi o stałym piętrzeniu. W drugim, na rowach o łącznej długości około 4 km rozmieszczono około 30 progów piętrzących.

Fot. 1. Doświadczenia TP *Bocian* wskazują, że najlepiej jest budować nowe gniazdo dokładnie w tym miejscu, gdzie znajdowało się gniazdo zniszczone (fot. I. Kaługa)
Photo 1. Experience of TP Bocian show that it is best to build a new nest in place of the old damaged one

Fot. 2. Towarzystwo Przyrodnicze *Bocian* rozpoczęło działania, których celem jest zachowanie i odtwarzanie leśnych środowisk podmokłych (fot. I. Kaługa)
Photo 2. Bocian Natural Society started activities of aim to preserve and restore wet forest environment

Fot. 3. W ramach programu buduje się zastawki i inne urządzenia hydrotechniczne na rowach melioracyjnych i małych ciekach wodnych w okolicy gniazd (fot. I. Kaługa)
Photo 3. Within the program gates and other hydrotechnic devices on drainage ditches and small watercourses are build near the nests

Fot. 4-6. Poszczególne etapy rekonstrukcji gniazda bociana czarnego w Nadleśnictwie Spała w lutym 2005 roku (fot. P. Ciechanowski)

Photo 4-6. Individual stages of black stork nest reconstruction in Spała Forest Inspectorate in

Fot. 7. To samo gniazdo w lipcu 2005 roku z pomyślnym lęgiem (fot. D. Anderwald)

Fot. 8. The same nest in July 2005 with successful breeding

W latach 2002-2006 przeprowadzono monitoring populacji bociana czarnego kontrolując następującą liczbę stanowisk: 2002 r. – 104, 2003 r. – 142, 2004 r. – 148, 2005 r. – 133, 2006 r. – 150. Zabiegom remontowym poddano dotychczas 21 gniazd bociana czarnego, z czego 4 zostały zaakceptowane i zasiedlone przez ptaki.

Podziękowania

W roku 2006 w programie uczestniczyli: Karolina Barc, Michał Falkowski, Julia Geyer, Andrzej Górski, Marcin Ilczuk, Jan Jejno, Ireneusz Kaługa, Bogdan Kaźmierczak, Michał Kołbuc, Waldemar Krasowski, Cezary Krawczyk, Kamil Kryński, Przemysław Kusiak, Jerzy Mikołajczuk, Bogumiła Olech, Krzysztof Olejnicki, Andrzej Owiński, Jarosław Paciorek, Szymon Różański, Mirosław Rzepała, Anna Siwak, Monika Stefaniak, Piotr Szczypiński, Adam Tarłowski, Bartłomiej Woźniak.

Program wsparli dotychczas: Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Warszawie, Mazowiecki Urząd Wojewódzki, Wojewódzki Konserwator Przyrody w Warszawie, Program Małych Dotacji Globalnego Funduszu Środowiska (GEF/SGP), Ambasada Królestwa Holandii w Warszawie, program Ma- tra/KNIP, Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Warszawie, Nadleśnictwo Siedlce i Nadleśnictwo Sokołów.

Literatura

- Anderwald D. 2006a. Odbudowa bocianich gniazd. *Głos Lasu*, 1: 48–50.
- Anderwald D. 2006b. Rekonstrukcje gniazd naturalnych, budowa gniazd sztucznych dla ptaków szponiastych i sów leśnych. W: Anderwald D. (red.). *Aktywne metody ochrony przyrody w zrównoważonym leśnictwie*. Stud. i Mat. CEPL, Rogów, 1 (11): 201–214.
- Cenian. Z. 2007. Ochrona bielika *Heliaeetus albicilla*. *Biuletyn 16*. Komitet Ochrony Orłów: 3–5.
- Kot H. 2001. Bocian czarny *Ciconia nigra* (L.) na Nizinie Mazowieckiej w latach 1995-1996. W: Kot H., Dombrowski A. (red.). *Strategia ochrony fauny na Nizinie Mazowieckiej*, Siedlce: 345–356.
- Tomiałojć L., Stawarczyk T. 2003. *Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany*. PTPP *pro Natura*, Wrocław.
- Zawadzka D., Zawadzki J., Sudnik W. 2006. Rozwój populacji, wymagania środowiskowej ekologia bielika *Haliaeetus albicilla* w Puszczy Augustowskiej. *Not Orn.* 47: 217–229.

Ireneusz Kaługa

Towarzystwo Przyrodnicze *Bocian*
irek@bocian.org.pl